

MÕNINGATE EESTI MURDESÕNADE PÄRITOLUST II

1. j o k u t a m a

Wiedemanni sõnaraamatus leidub Pärnumaa sõna jokatama, selle kõrval oleva jokutama esinemisala pole märgitud, mõlemad tähenduses 'stottern' (=kogeleva). Üigekeelsuse sõnaraamat (1960) pakub jokutama murdesõnana tähenduses 'kokutama; mõkutama'. Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesõnade kartoteegi andmeil esineb viimane tähenduses 'kogeleva, kokutama, puudulikult kõneleva' (Trm, Kod, Lai, Se). Kohati kasutatakse seda ka lapse kohta, kes kõnelemist õpib (Trm) ja noore kuke kohta (Kod). Lõunaeestis tuntakse jokutama aga ka tähenduses 'mõttetu tööga tarbetult aega surnuks lõbama' (Urv). Sõna esineb kirjakeeleski peamiselt otseses kõnes tähenduses 'aega viitma, tarbetult venitama, mõkutama'. "Sina oled tuntud kroonikakuli. Pole harjunud jokutama." (A. Beekman, Valgete vareste parv, 1967, lk. 102), "Mis me siin ikka enam jokutame. Selge on see, et kaup on koos ja selle kinnituseks võiks teha ühed liigud." (E. Maasik, Õhitud Rihmakülas, 1974, lk. 83).

Verb on ilmselt deskriptiivset laadi. Kuigi keeleuurijad on deskriptiivseid sõnu pidanud ealdasa üldiselt nooreks¹, ei tarvitse jokutama sellest hoolimata pärineda eesti keele eraldi arengu ajast, vaid võib olla tunduvalt vanem. Nimelt leidub sellele vaste karjala keele aunuse murdest jokottoa, mis "Karjalan kielen sanakirja" andmeil tähendab 'räusata, käratseda, lobiseda', halvustavalt '(abi-

¹ L. H a k u l i n e n, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki, 1968, lk. 262.

ellumisega) viivitada, mõkutada'. Samatüvelised on võimalikult ka soome jokellella, jokeltaa 'laliseda, lallitada'. Niisiis on jokutama läänemeresoome sõna.

2. kullerdama

Wiedemann esitab kullerdama kahes tähenduses 'kollern, rollen; murren, brummen' (=veeretama; nurisema, torisema). Saareste "Eesti keele mõistelises sõnaraamatus" leidub sõna tähenduses 'hulkuma' (v. 3 vg. 535) ja 'aega (kuidagi-moodi) mõõda saatma' (v. 21 vg. 526). Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesõnade kartoteegis on sõnal registreeritud tähendused '(teat. mängu) mängima - mune veeretama' (Trm, Hls); 'mängima, hullama' (Mih, Aud); 'mängima, - uperpalli laskma' (HÄH); 'lõbutsema' (Krj); 'ümber hulkuma, kolama, ringi aelema' (Var, Aud, HÄH, ? Lai); 'mõõda saatma' (Kul).

Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjakeele kartoteegi andmeil tuleb murdesõna ette ka kirjakeeles mitmes eri tähenduses. Kõigepealt tähendab see 'veeretama, keerama', näit. "... sest paat heideti kohe põiki tuule ette ja külglaine püüdis teda kullerdada kummuli" (A. Mälk, Rannajutud, 1937, lk. 48), "... temas /kivitäksi laulus/ on rohkem helisevat flööti, nagu kullerdaks ta oma kurgus väike-si helisevaid kivikesi" (B. Rea, "Eesti Loodus", 1967, nr. 6, lk. 380). Sõna esineb veel tähenduses 'veerema', näit. "Jah, aga kui sa alla kullerdad?" - "Ei ma kullerda ühti. Ja ega pole sellestki viiga, kui peaksin kullerdama: preili Agaate lubas mulle patju alla tuua..." (O. Luts, Jutustused II, 1958, lk. 413). Ent verbi kasutatakse ka onomatopoeetilises tähenduses 'kulistama, kuristama, kudrutama', näit. "Äkki kostis õuest kisa: / kalkun hakkas kullerdama / kevadisel kuldsel ajal / pühapäeva hommikul" (J. Tamm, Kogutud luuletused, 1959, lk. 558), "... pöördus proua järjekorras kätt Jan Silbrile ulatades selle poole ja kullerdas, nii et kõik toasolijad pidid kuulma: "No teate, pan Jan ..." (R. Sirge, Maa ja rahvas, 1956, lk. 142). Harva võib esineda tähendus 'kullendama, kuldsena paistma', näit. "Igal aastal kadusid kombainid tihedasse kullerdavasse vilja ..." (L. Promet, Meesteta küla, 1962, lk. 48).

Soome keele samatüvelisi sõnu kullertaa 'liikuda kiirelt ja kergelt'; kulleroita 'keerelda, veereda' ja kulle-ro 'ümmargune, kergelt liikuv või veerev ese; pall' peetakse "Suomen kielen etymologinen sanakirja" II osas kõhklevalt rootsi laenudeks.

Ka eesti kullerdama on võõrast päritolu - laen saksa keelest. H. Pauli sõnaraamatu "Deutsches Wörterbuch" (1935) järgi on verbil kollern rahvakeeles domineeriv paralleelvorm kullern, mis onomatopoeetilise sõnana tähistab kalkuni või tuvi häämitsust või muidki seda laadi hääli. Teiseks tähenduseks esitatakse 'rollen intrans., selten trans.; öfter reflexiv' (=veerema; harvem veeretama). Meie kullerdama lähtubki saksa verbist kullern. Foneetiliselt sobivad sõnad teineteisega laitmatult. Tähenduse poolest ei näi samuti olevat takistusi eesti ja saksa verbide ühendamiseks. Sõna kirjakeelsed tähendused on täiesti kooskõlas saksa vastega, nimelt: 1. 'kulistama, kuristama, kudrutama', 2. 'veerema'. Ka 'veeretama' tähendus on kirjakeeles laiem: murdeis kullerdati üksnes mune, kirjakeeles võidakse ükskõik mis asja kullerdada. Peale selle on verbil murdeis tähendusi, mis kirjakeeles puuduvad, kuid mida pole ka saksa keeles. Nähtavasti tuleks eeldada tähendusemuutusi: 'veerema' → 'ümber hulkuma, ringi aelema' → 'mängima, hullama; lõbutsema' ja 'veeretama' → 'mööda saatma, veetma'. Silma torkab seik, et soome keeleski tähistab verb liikumist. Harva esinev kirjakeelne tähendus 'kuldsena paistma' on tõenäoliselt tekkinud kullerdama - kullendama häälikulise sarnasuse tõttu.

Eesti keeles on verbile liitunud kausatiivi sufiks -da. Et aga meil on küllalt rohkesti rda-sufiksiga onomatopoeetilis-deskriptiivseid verbe, nagu näiteks kõnlemisega seotud lõhverdama, laterdama jt., eriti aga liikumist väljendavad komberdama, kooberdama, laaberdama; lokerdama 'lonkima, ümber hulkuma', kooserdama 'ringi lonkima, ümber hulkuma', paterdama 'lohakalt, laisalt käima' jne., siis on arvatavasti ka kulle:dama-sõnas abstraheeritud -rda iseseisva sufiksina. Nii on sõna liitunud nende korduvat või kestvut tegevust väljendavate verbide rühmaga,

omandades frekventatiivse, osalt koguni pejoratiivse tähendusvarjundi 'ümber hulkuma, ringi aelema'.

3. r ö k e n d a m a

Soome keeles esinevad murdesõnad räkki 'tulikum, tuuline kuumus; päikese kõrvetus', räkkä 'palavus, kuum paiste', räkittä 'kuumalt paista, ära sulatada näit. võid (päikesest)', räkyttää, räköttää 'kuumalt paista', millele "Suomen kielen etymologinen sanakirja" IV osas antakse vasteid karjala ja vepsa keelest. Samas esitatud vadja sõnu ja eesti Alutaguse verbi räketama 'kuumalt paistma, kõrvetama' ning lapi sõna peetakse õigustatult soome laenudeks. Võimalikult samasse sõnaperesse arvatakse kuuluvat veel soome kogunimi räkkä 'sääsed, kihulased, parnud' ja adverb räkällään, räkillään, räkyllään 'kiimal, innal (sea kohta)'. Olgu siinjuures märgitud, et soome etümoloogilises sõnaraamatus esitatakse (Eesti Ingeri) sõnale räkki tähendus 'vastvalmistatud kuum toit', millele võiks lisada R. A. Nirvi "Inkeröismurteiden sanakirjas" leiduvad adjektiivid isuri keeles räkki 'kuum, äsja valmistatud (toit)' ja rägilin 'kiire, äkiline'.

Eesti keelest võiks mainitud sõnadele esitada vasteks tartu ja mulgi murdes leiduva verbi rökendama 'heledasti põlema, leegitsema (tule kohta); kärekuumalt paistma (päikese kohta)' (Puh, Ran) ja deverbaalse tuletise röke, g. rökke 'leegitsev tuli; suur kiirus' (Puh, Ran) ning mulgimurdelise rökendama ülekantud tähendusega 'punetama (har. inimese kohta)' (Trv, Hls, Krk), mille on esitanud H. Keem.² Peale selle tuntakse sõna veel Suure-Jaanis tähenduses 'punetama' ja 'eredalt paistma'. Viimasest tähendusest leidub verb ka Saareste "Eesti keele mõistelises sõnaraamatus" (v. 3 vg. 442). Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesõnade kartoteegi andmeil esineb rökendama veel Audrus tähenduses '(palava ilmaga) virvendama'. Kirjakeele kartoteegis leidub sõnal tähendus 'punetama, lõkendama', mida harilikult kasuta-

² H. Keem, Haruldast tartu murde sõnavaras. - ESA VIII, 1962, lk. 99, 105.

takse näo kohta. Näit. "Kui ta vaikis, erutuse tõttu näost päris rõkendades, olid juba teised julgust saanud Apeikale vastata, kust koolist nad on, mis klassist ..." (O.Jõgi (I. Melez), Äikese hingus, 1968, lk. 238).

Eesti ja soome sõnade ühendamise vastu võidakse ette tuua nende vokaalide erinevust: meie verb on algselt tagavokaalne, soome sõnad aga eranditult eesvokaalsed. On siiski sõnu, mille võrdlemisel pahatihti ei saa arvestada reeglipäraseid häälikulisi vastavusi. Need on onomatopoeetilised ja deskriptiivsed sõnad. Eelnimetatud sõnad ongi nii soome kui eesti keeles deskriptiivset laadi. Ka "Nykysoomen sanakirja" esitab räkittä 'kuumalt paista' deskriptiivse verbina. Onomatopoeetilistes ja deskriptiivsetes sõnades ei tundu kehtivat häälikuseadused. Sageli näib neis olevat oluline ainult teatavat üldist tähendust kandev häälikuline tuum, mida võidakse nii vokaalide kui konsonantide korrapäratute vaheldustega kaunis vabalt varieerida.³ Fonetiliste variantide tähenduste erinevus on tihti üsna väike või puudub hoopiski. Võrreldagu selleks kasvõi eesti sõnu räme ~ röme (Wied.) 'kare (hääli)', möltsas ~ malts ~ melgas ~ meltsas ~ melts ~ mältsas (Wied.) 'roherähn', (hääli) käriseb ~ köriseb, räksima ~ röksima või räga ~ röga ~ röga ~ sm räkä 'tatt; (ka) mäda', pörin ~ sm pärinä jne.

Jälgiksime veidi veel tüvevokaali, mis keeliti erineb. Soome keeles on selleks i, ä, ü, karjalas ja vepsas domineerib i, eestis aga ainult e. Kuid Tveri karjalaselt on kirja pandud e-line räkettä 'paista (päikesest)' ja "Salmin murteen sanakirja täydennysosa" andmeil esineb murdes mitme i-tüvelise sõna kõrval enamik e-lisi, nagu räkeksine 'pisut liiga kuum', räkendiä 'kuumutada', räkettäine 'kuumavõitu' jt. Vepsa keeles on Zaitseva-Mulloose sõnaraamatu järgi i-liste verbide kõrval ka e-line noomen: räk, räkk, g. räken 'kuumus, palavus (ahjust); palav, kuum, tuline, väle (näit. hobune)'. Järelikult puudub sõnal e-line vorm ainult soome keeles.

³ E. I t k o n e n, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki, 1966, lk. 204.

Eelõeldut arvestades võiks eesti rōkendama seostada soome sõnadega ja nende isuri, karjala ja vepsa vastetega ning seda pidada läänemeresoome sõnaks.

4. s e e t i m a

Kirjutises "Mulgi murde ja liivi keele suhetest"⁴ on S. Tanning käsitletud mõningaid mulgi murde ja liivi keele ühisjooni. Selles ühendab ta õigesti Halliste ja Karksi murrakus esineva teatud haiguse nimetuse si̇ts, si̇tse liivi sõnaga si̇ttōks 'Krebs'. Samas artiklis esitab autor aga ka lehtpuu mustaks ja mädanema minekut tähistava verbi si̇dum, liivi vasteks si̇ttō, prees. -B 'schwären'⁵, mis ilmselt on ekslik, sest liivi geminaadile ei saa vastata eesti meedia. Tõsi küll, L. Kettunen oma liivi sõnaraamatus annab selle eraldi si̇ttō 'sõõta' sõnast, kuid E. Itkonen ja A. J. Joki esitavad "Suomen kielen etymologinen sanakirja" IV osas (lk. 1155) 'umbe ajada, mädaneda' ainult si̇ttō verbi teise tähendusena, mis kahtlemata ongi õige. Liivi ja eesti ühiseks sõnaks on seedu-
ma peetud hiljemgi.⁶

Ent liivi sõnale leidub siiski sobiv vaste Häädemeestelt, nimelt seetima 'pinnu või mustuse ihusse sattumisest mädanema' ja tuletis seetis 'mädanik, umbe' (Hää, Hls, Krk), mida S. Tanning mainib mõni aasta hiljem sõnaloendis "Lään-eesti murdesõnu".⁷ Tuletis on identne S. Tanningu artiklis esitatud sõnaga si̇ts. Lisaks leidub KKI murdesõnade kartoteegis viimasest veel järgmisi andmeid: sēttes 'mädanev koht pinnu või mustuse ihusse sattumisest' (Hää), seetis, seets 'mädanik' (Hls), seets, seetse 'torgatud koht kehal (sõrmel), kus pole haava, paistetav ja mädanev' (Krk).

⁴ Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused II. Tallinn, 1958, lk. 105-115.

⁵ Sealsamas, lk. 110.

⁶ H. K e e m, op. cit., lk. 105.

⁷ Kodumurre 5. Tallinn, 1962, lk. 82-91.

Besti seetima sobib hästi nii häälikuliselt kui tähenduslikult liivi verbiga siettē, samuti esimese tule-
tised liivi siettēks sõnaga.

Kas sõnad aga kuuluvad vana liivi-eesti ühissõnavara hulka? Ei kuulu. Eesti sõnad on usutavasti pigem liivi keelest laenatud. Liivi sõnades on ie saadud delabialisatsiooniga tagajärjel üö-st, mis omakorda lähtub pikast vokaalst ī.⁸ Juhul, kui oleks tegemist vana ühise sõnaga, olnuks selle esimeses silbis ootuspärane ī, mitte e, mis võib vastata liivi ie-le.

⁸ L. P o s t i, Grundzüge der livischen Lautgeschichte. - Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXIV. Helsinki, 1942, lk. 25.

П. П а д ъ м е о с
(Тарту)

О ПРОИСХОЖДЕНИИ НЕКОТОРЫХ ЭСТОНСКИХ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ II

Р е з ю м е

В статье рассматриваются этимологии 4 эстонских диалектных слов.

1. Слово jokutama значит в словаре Видемана 'заикаться'. В говорах оно имеет значения - 'заикаться' и 'тратить время на бессмысленную работу'. В современном литературном языке слово употребляется в значении 'бездельничать'. В статье дается из ливвиковского диалекта карельского языка соответствие jokottoa 'шуметь, болтать' и считается возможным, что и финские слова jokellella, jokeltaa 'лепетать' того же корня. Следовательно - jokutama прибалтийско-финского происхождения.

2. Слово kullerdama имеет в словаре Видемана значения 'катать; ворчать', в словаре Сааресте - 'бродить' и 'как-нибудь проводить время'. В говоре оно значит 'играть, шалить; веселиться; катать яйца; болтаться; проводить', в литературном же языке 'катать; катиться; кулдыкать, ворковать'. В статье указывается на заимствование слова из немецкого языка, где kullern обозначает 'кулдыкать, ворковать', а также 'катать; катиться'.

3. Слово rökendama имеет в тартуском диалекте значения 'ярко гореть, пылать; горячо светить', в мультгиском диалекте 'краснеть', в литературном языке 'рдеть'. В статье объединяется это слово с финскими диалектными словами räkki 'жгучий; жар; солнцепек', räkittää, räkyttää 'палить' и указывается, что эти описательные слова могут быть соединены, несмотря на различие в фонетическом облике. Следовательно - rökendama прибалтийско-финского происхождения.

4. Слово seetima встречается только в одном говоре в значении 'гнить (о теле)'. В статье указывается, что оно заимствовано из ливского языка.

ÜBER DIE HERKUNFT EINIGER DIALEKTWÖRTER IM
ESTNISCHEN II

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Beitrag erörtert die Herkunft von vier estnischen Dialektwörtern.

1. jokutama tritt im Wörterbuch von Wiedemann in der Bedeutung 'stottern' auf. Mundartlich trägt das Wort die Bedeutungen 'stottern' und 'mit sinnlosem Tun seine Zeit vergeuden'. Die gegenwärtige Schriftsprache akzeptiert die Bedeutungen 'seine Zeit verplempern, sinnlos zögern'. Der Beitrag führt an einen Beleg aus der Aunus-Mundart des Karelischen jokottoa 'lärmen, krakeelen, schwatzen; zaudern, hinauschieben (die Heirat)' und nimmt Stammverwandtschaft mit dem finnischen jokelella, jokeltaa 'lallen' an. Folglich ist jokutama ein ostseefinnisches Wort.

2. kullerdama steht bei Wiedemann in den Bedeutungen 'kollern, rollen; murren, brummen'; Saareste gibt die Bedeutungen 'herumstrolchen' und 'die Zeit (recht und schlecht) verbringen'. Mundartlich sind die Bedeutungen 'spielen, tollern, Eier rollen (~ kollern), sich belustigen; herumstreichen, sich herumtreiben; die Zeit verbringen' belegt worden. Die Schriftsprache kennt die Bedeutungen 'rollen (trans. u. intrans.), gurgeln, gurren'. Im Beitrag wird auf die Entlehnung des Wortes aus dem Deutschen hingewiesen, wo kullern die Laute des Truthahns, auch der Taube sowie ähnliche Geräusche bezeichnet, ferner auch 'rollen' (intrans., selten trans., öfter reflexiv) bedeutet.

3. rökendama tritt auf in der Tartuer Mundart in der Bedeutung 'hell brennen, lodern, glühend heiss strahlen (über die Sonne)', die Mulgi-Mundart kennt die Bedeutung 'gerötet sein', die Schriftsprache gleichfalls 'gerötet sein (zur Gesichtsfarbe)'. Der Beitrag knüpft an die finnischen Mundartwörter räkki 'glühend heiss, glühende Hitze,

Sonnenbrand', räkittä, räkyttää 'heiss strahlen' an und weist darauf hin, dass trotz phonetischen Unterschieden diese Wörter zusammengehören dürften. Folglich ist rõ-kendama ostseefinnischen Ursprungs.

4. seetima ist nur im Dialekt von Häädemeeste belegt, und zwar in der Bedeutung 'durch Splitter oder Verschmutzung (im Körper) eitern'. Der Beitrag weist auf die Entlehnung aus dem Livischen hin.